

המבוכה של הומרוס

איתן דב רוזנצוויג הי"ד (תשס"ב - תשפ"ד), למד
בישיבת ירוחם. נפל בקרב ברצועת עזה ביום ט' בכסלו
תשפ"ד.

בחנוכה אנחנו מציינים את מאבקנו הנצחי עם תרבות יוון. בשביל להיאבק כפי הצורך, צריכים אנו להבין מי הוא הסמל המוחלט של התרבות היוונית. כפי שהפלשתים במלחמתם נגד שאול בחרו את גוליית בתור גיבורם, צריכים אנו לתור אחר גיבורם של היוונים שנגדו אנו נאבקים. יוון ידועים בגיבוריהם הרבים והגדולים, אך הגדול מכולם הוא המשורר הומרוס העיוור.¹ בני התורה החיים בצל התורה הקדושה לרוב אינם מודעים להשפעה העצומה של משורר זה, אך בתרבות העולמית הומרוס נחשב כסופר המהולל ביותר, עד שאין זה מופרך לקרוא לו אבי התרבות המערבית בכללותה.

במאמר זה ברצוני להביא את התפיסה של החיים כפי שהיא משתקפת מיצירתו ה"איליאדה". יצירה זו היא אפוס עצום המגולל חלק מהקרב העצום בין היוונים לטרויאנים² שנמשך עשר שנים, ובמסגרתה אנו מתוודעים למעשי הגבורה העצומים של גיבורים כגון אכילס והקטור. נבקש להתבונן במבוכה בקיום האנושי שהומרוס מצביע עליה ונציע איך אפשר אולי להתמודד עם המבוכה הזאת.

כאשר אדם מתחיל לקרוא את האיליאדה הוא מגלה עולם של פלא. עולם שבו הקו המפריד בין האדם לאלים אינו קיים - האלים עצמם נלחמים בשדה הקרב לצד הגיבורים במעשי גבורה נפלאים. אולי אותו פלא הוא זה שהשאיר את האפוס רלוונטי בתרבות, גם יותר מאלפיים חמש מאות שנה אחרי. לכל אורך ההיסטוריה כאשר אנשים קראו את האיליאדה - ולמען האמת גם כשהקוראים המודרניים קוראים בה - הם הרגישו כאילו הם מתעלים לעולם נעלה יותר.³ באמת, האיליאדה היא יצירת פלא

1 וכמו כל הגיבורים הגדולים במיתולוגיה היוונית, כנראה גם הוא מעולם לא היה קיים. הומרוס הוא לא פחות דמות אגדתית מאכילס או אודיסאוס.

2 ה"איליאדה" היא חלק ממעגל של שמונה יצירות העוסקות במלחמת טרויה. מאותן שמונה נשארו לנו רק שתיים. ה"איליאדה" - היצירה השנייה, וה"אודיסאה" - היצירה השביעית. רק שתי יצירות אלו מיוחסות להומרוס.

3 הרגשת התעלות זו גרמה לכך שבאתונה הקלאסית מעמד ספרים אלה הגיע כמעט לרמה של כתבי קודש.

אומנותית שאין שני לה בהרבה בחינות. אך בכל זאת ברצוני לטעון שאנו, בני התורה, לא יכולים לקבל אותה כפי שהיא. והרי מה הם מעשי הגבורה והפלא ב"איליאדה" אם לא מוות אחר מוות, שאותם אנשים מהללים ומשבחים אותו? ומה קורה כאשר אנו מקדשים את האדם על פי מותו בקרב? מה דין שאר חיי? אין כוונתי לדבר הברור לכל מי שקורא דברים אלה, אני מקווה, והוא כמובן ערך קדושת החיים. אני רוצה להצביע על תפיסה יותר עמוקה, מה משמעות חיי האדם הפרטי אם כך?

באיליאדה חיי האדם הם לא יותר מכלי משחק בידי האלים. אין לו ערך בתור אדם. אלפי שורות ביצירה הענקית מתארות איך לוחמים הורגים זה את זה. לא מעט מדמה אותם הומרוס לחיות המשחרות לטרף, האוכלות זו את זו. הקיום האנושי הוא חסר משמעות, יש צורך למלאו במעשים הגדולים מהאדם ורק כך אדם יגיע לתהילה. בשביל הומרוס חיי האדם אינם אלא עלה נידף ברוח הזמן, רגע הוא כאן רגע הוא בקבר. וכך הוא כותב:

נִמְשְׁלוּ שְׁבִטֵי בְנֵי אָדָם לְשִׁבְטֵי הָעָלָם בַּיָּעַר.
עָלִים הָרוּחַ תִּטְלֹטְלֵם עַל-פְּנֵי הָאֲדָמָה, וְהַיָּעַר
שֵׁב וּמוֹצִיאָם מִחַדָּשׁ וּמִלְבָּלָב, כִּי-כָא תֹר הַזְמִיר;
שְׁבִט הָאָדָם גַּם-הוּא: הִלָּלוּ בוֹ צָצִים, וְזֶה נוֹבֵל.⁴

דבר זה יכול להישמע מוזר - והרי חטאה של תרבות יוון⁵ היה האדרת האדם, ודווקא כאן אנו טוענים להיפך, שבתפיסה היוונית חיי האדם הם חסרי כל ערך?

אמנם אמת, שתפיסת האדם בתרבות היוונית היא של הערצה. אך נדמה שקיים פער פנימי בתוך אותה השקפת עולם. מצד אחד האדם הוא דמות השלמות, ועל כן האלים עצמם מידמים לבני האדם ופועלים כמוהם. אבל מהצד שני מה יעשה האדם מול הקיום האקראי וחסר המשמעות שלו בעולם?⁶ והרי גם הרקלס הגיבור הגדול מכולם היה משעובד לזמן העובר והכלה.⁷

במונחים מודרניים, אפשר למצוא הגדרה לאותה המבוכה התהומית בתחושת האבסורד שאותה מתאר אלבר קאמי. את האבסורד, קאמי מתאר, אפשר לדמות כמעין בחילה אקזיסטנציאלית. ישנו דיסוננס בין הדברים הריקניים שאנו נותנים להם

4 "איליאדה", ספר שישי.

5 כמובן שבאמת אי אפשר להכליל את כל התרבות היוונית, ובה מספר רב של זרמים פילוסופיים (סופיסטים, אפלטונים, סטואים, פיתגורסים, הדוניסטים ועוד).

6 חוסר המשמעות והאקראיות של הקיום המבוטא היטב בטרגדיות היווניות.

7 פרשנות מסוימת לסיפור 12 המשימות של הרקלס, לפיו הרקלס נלחם נגד חודשי השנה.

חשיבות בחיינו, ובין תחושת הריקנות התהומית שאותה מרגיש האדם בהבנתו שחיינו חסרי משמעות לעומת הנצח והמוות. כאשר אדם בוחר לתת משמעות לדברים ריקים מתוכן, איך לא ירגיש את תחושת האבסורד? איך הומרוס בעצמו לא יבין את האבסורד ואת המבוכה של יצירותיו שלו, שמצד אחד מאדירות את מעשי הגבורה, אך מצד שני ממשיכים לתאר עד אין-קץ מוות אחרי מוות?

אני בטוח שאת אותו הפער כל אחד מרגיש במידת מה גם בחיינו. נדמה שבקרב הציבור המאמין הפער מתעצם. אם בעולם נטול אלוקים ואחדות מושלמת האדם אינו מוצא משמעות לחייו בתוך שטף הזמן הבלתי פוסק, אז אדרבה כאשר אדם מכיר בקיום שכזה, הפער בין מעשינו בארץ לבין הנצח חד ומוחשי הרבה יותר. ההתמודדות של האדם החילוני קלה יותר במידה מסוימת. האדם החילוני יכול להתנחם שאף על פי שהקיום הפרטי שלו חסר משמעות, גם כל הקיום האנושי חסר משמעות ביחד אתו. אך האדם הדתי לעומת זאת יודע שיש קיום נעלה ממנו, ואם כן מה יעשה לעומת הנצח? כיצד ימצא ערך בחייו שלו בתוך הקיום, כל זמן שהוא יודע שהוא אינו אלא הדרגה הכי נמוכה של המציאות ומעליו עולמות עליונים רבים?

בעוד שקאמי תיאר את התחושה הזאת בתור אבסורד, או באופן יותר כללי כחרדה אקזיסטנציאלית, גם בתוך העולם הדתי הפער הזה שכל אדם מרגיש במהלך חייו זכה להתייחסות. למשל, הרב הלל צייטלין הרגיש גם הוא את אותו תחושת אי שובע בקיום האנושי, אותה הוא בוחר לתאר בתור געגועים, וכך הוא שואל:

מדוע לא ישמח האדם בעמלו? מדוע לא יידע שובעה? מדוע מעטים לו כל 'חללי דעלמא'? מדוע "אין אדם מת וחצי תאוותו בידו"?⁸

הרב צייטלין שואל את עצמו מדוע אין האדם יכול להסתפק בעולם הקיים, וכי הוא מכיר עולם אחר? לענייננו יש לשאול מדוע גם אחרי מאות שנים אנו עדיין מוצאים עניין בסיפורים על גיבורים כמו אכילס?

מי ששם לב אל טבע הגעגועים, מי שהסתכל היטב היטב אל תוך עצמו, אל הגנוז וטמון בכליון־נפשו, הוא יידע, כי לא אל מה שכאן אנו מתגעגעים, כי אם אל מה שלא כאן, אל מה שאיננו יכולים לכנות בשם".⁹

זו היא תשובתו של הרב צייטלין. אין אנו צריכים להיבהל מן הגעגוע, לדחוק אותו ולשקוע בדמיונות הבל, אלא במידת מה להכיר בערכו ולאמץ אותו. מרה שחורה אינה

8 החוויה הדתית וגלוייה, פרק ו, "כליון הנפש וגעגועי העולם".

9 שם, שם.

מעידה על אפסיותו של האדם, אלא להפך מצביעה על הייחודיות שבו. כל עוד חיך הם בעולם של הבל, הבנת אי חשיבות הקיום האנושי אינה אלא תאונה מצערת שיש צורך להתמודד איתה.¹⁰ אך לאדם הדתי היא מצביעה דווקא על עולם גדול יותר. כי הרי מהיכן יבוא אותו אי-סיפוק של האדם? הערגה שלנו לעולם מעבר לדמיונו מעידה על כך שקיימת נשמה אלוקית בקרבנו.¹¹

אם נחזור לנושא משמעות הקיום של חי הפרט בעולם, אנו רואים שדווקא בעולם המכיר במציאות יותר עליונה ממנו אפשר למצוא יותר משמעות ליחיד. זאת בניגוד לעולם הרואה רק מציאות מתחלפת הנתונה לאיתני הטבע. על אף התבטלות היחיד מול האל, עצם ההכרה בקיומו והערגה לקיום הנצחי נותנת ליחיד משמעות.¹² אם באיליאדה בשביל להדגיש את אי חשיבות חיי האדם משווים אותו לעלים, נביא אנו את דברי רבי נחמן הרואה בכל הבריאה עצמה שיר הלל לקים הנצחי (ליקוטי מוהר"ן תנינא סג):

כל עשב ועשב יש לו שירה שאומר, שזה בחינת פרק שירה, ומשירת העשבים נעשה נגון של הרועה.

עוד רבים אחרים עסקו באותו פער קיומי, ואף הציעו כיוונים אחרים. מביניהם אפשר למנות את הרב סולובייצ'יק ב"איש האמונה", הרב קוק ב"אורות התשובה" ובמספר רב של מקומות אחרים, ועוד. גם מה שהצגנו כאן אינו אלא קיצור נמרץ לסוגיה הדורשת עיון רב, אך קצרה היריעה מלהכיל.

10 אלבר קאמי עוסק בנושא זה רבות, ראו "הזר" ו"המיתוס של סיספוס". באופן כללי, עסקו בכך הפילוסופים האקזיסטנציאליסטים.

11 ורבים בעולם החסידות והקבלה עסקו בכך.

12 חשוב להדגיש שזו רק דרך אחת להסתכל על העניין. התפיסה הנוצרית המסורתית למשל רואה את האדם בתור יצור חוטא שיש צורך לבטלו מול הנצח. אפשר לראות רעיונות דומים להבדיל בתוך היהדות - סגפנות וכו'.